

Шкабаро В. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права
ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля»

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ВЛАСТИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ

FUNDAMENTAL SIGNS OF STATE BORDER

Стаття присвячена дослідженню державного кордону країни через його фундаментальні риси та властивості. Виявлено ознаки державного кордону та надано їх опис і змістовну характеристику. Проведено поділ виділених ознак на різновиди. Автором статті сформульовано визначення до поняття «ознаки державного кордону».

Ключові слова: держава, державний кордон, сутність, ознаки, територія держави.

Статья посвящена исследованию государственной границы через ее фундаментальные черты и свойства. Выявлены признаки государственной границы, и осуществлено их описание и содержательная характеристика. Проведено разделение выявленных признаков на разновидности. Автором статьи сформулировано определение к понятию «признаки государственной границы».

Ключевые слова: государство, государственная граница, сущность, признаки, территория государства.

The article is devoted to the research of state border through its essential characteristics and signs. The signs of the state border were educed and their description and characteristic were done. It was done the separation of educed signs on varieties. The author of this article formulated a definition of the concept «signs of state border».

Key words: state, state border, essence, characteristics, territory of the state.

Невід’ємним атрибутом держави є державний кордон, роль та значення якого не можна переоцінити. Для кожної держави одним із найважливіших та першочергових питань у здійсненні державної політики є чітке визначення та встановлення державного кордону, який є одним з основних параметрів території держави.

Враховуючи європейський вектор міжнародних відносин України, питання формування державного кордону набуває особливого значення та є пріоритетним.

Проблема формування державного кордону, його визначення та встановлення була для Української держави однією з найважливіших з першого дня проголошення незалежності. Досить непростий розвиток відносин між Україною та сусідніми державами зумовило розв’язання саме цієї проблеми.

Для розуміння ролі та призначення державного кордону необхідно пізнати його сутність. Сутність та цінність будь-якого явища чи предмета проявляється через його ознаки, тобто такі його фундаментальні властивості, через виділення яких відбувається формування поняття цього явища чи предмета.

Проблема державного кордону є міждисциплінарною. Державний кордон є об’єктом дослідження цілого ряду наук (історії, політичної географії, геополітики, політології, економіки, юриспруденції тощо). Це явище є досить складним, багаторівневим та багатоаспектним.

Юридична наука має небагато досліджень питання кордонів держави. В основному це фрагментарні та поверхневі дослідження. Основну увагу цьому питанню приділено в науці міжнародного публічного права.

У рамках широкої правової проблематики питання державного кордону України не досліджувалися. У науці ж конституційного права до останнього часу проблеми конституційно-правових засад формування, визначення та встановлення державних кордонів, питання їх охорони та захисту, значення та ролі, призначення, сутності та цінності, складу, а також принципи, ознаки, види та функції кордонів держави майже не вивчалися. Комплексного вчення про державний кордон у вітчизняній юридичній конституційній науці не існує, що свідчить про актуальність обраної теми.

Метою цієї статті є дослідження державного кордону країни через його фундаментальні риси та властивості. Для досягнення поставленої мети передбачається досягнення таких завдань: виявлення ознак державного кордону; проведення поділу виділених ознак на різновиди; проведення опису виявлених ознак державного кордону; формулювання визначення до поняття «ознаки державного кордону».

Ознаки як характеристики та властивості державного кордону допомагають розкрити сутність та зміст цього явища.

У тлумачних словниках під ознакою розуміють особливість предмета або явища, яка визначає подібність свого носія до інших об’єктів пізнання або відмінність від них. Ознакою є відмінна якість, характеристика або властивість досліджуваного явища чи предмета, яке виражене сукупністю змінних, а ці змінні можуть піддаватися вимірюванню і спостереженню. За ознаками можна щось відрізнити, визначити, описати та пізнати. Ознаки не можна відділити від того предмета чи явища, яке вони характеризують. Ознаки не мають самостійного існування.

У науці можна зустріти немало різновидів ознак. Найпоширенішою серед класифікацій є поділ ознак на характерні (суттєві) та нехарактерні (несуттєві), що відповідає головним (основним) та другорядним властивостям явища чи предмета. Зустрічається також поділ на постійні (необхідні) та тимчасові (випадкові) ознаки.

Проаналізуємо деякі наукові підходи до властивостей державного кордону та виявимо основні (фундаментальні) з них.

Основи правового регулювання статусу державного кордону України закріплені у Конституції України, статтею 1 якої встановлено, що Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. Відповідно до частини 1 статті 2 Основного Закону України суверенітет України поширюється на всю її територію. Згідно з частинами 2 та 3 статті 2 Конституції України Україна є унітарною державою, а територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою. Пунктом 19 частини 1 статті 92 Конституції України встановлено, що виключно законами України визначається правовий режим державного кордону [1].

У преамбулі Закону України «Про державний кордон України» [2] зазначено, що Україна, керуючись Конституцією України, Декларацією про державний суверенітет України та Актом проголошення незалежності України, неухильно проводить політику миру, виступає за зміцнення безпеки народів України, виходячи з принципів непорушності державних кордонів, які є відображенням територіальної цілісності, політичної та економічної незалежності, суверенітету та єдності України. Державний кордон України є недоторканим. Будь-які порушення його рішуче припиняються.

Межі території держави не завжди мали чіткі лінії. В основному історично кордони сучасних держав були встановлені внаслідок війн та збройних конфліктів між сусідніми державами. На жаль, основним способом встановлення державних кордонів протягом тривалого періоду був спосіб застосування сили. Не так давно у світовій політиці межі державної території стали строго фіксуватися на договірному рівні між державами та на місцевості. Ці процеси отримали назву делімітації та демаркації державних кордонів.

За нормами, що містяться у правових актах, можна виділити такі правові ознаки державного кордону, як стійкість, сталість та чітка фіксованість (стабільність), постійність та незмінність; юридична визначеність (встановленість та розмежованість через делімітацію та демаркацію); непорушність, недоторканість та захищеність.

У дослідженнях географічної науки до фундаментальних властивостей державних кордонів відносять бар'єрність і комунікаційність [3, с. 8], які виділяються через дві основні функції державних кордонів – відповідно, бар'єрну та комунікаційну.

На думку О.Ю. Малиновської, пропускаючи корисні для національної економіки комунікації з зовнішнім світом і затримуючи негативні й шкідливі,

державні кордони впливають на геополітичну ситуацію в регіоні, внутрішню і зовнішню політику держави, множинну структур господарства країни та розвиток господарства в прикордонних районах. Через певне співвідношення комунікаційної та бар'єрної функцій державних кордонів встановлюється взаємозв'язок між внутрішнім та міжнародним поділом праці, відбувається взаємодія національного господарства певної країни з господарствами інших країн. Діалектична взаємодія бар'єрної та комунікаційної функцій державного кордону відображає хід таких процесів: з однієї сторони, це об'єктивна необхідність вільного поступу на шляху входження економіки країни в систему міжнародного поділу праці, залучення її у світові інтеграційні процеси, з другої, – необхідність захищати національні інтереси держави [3, с. 8].

С.І. Дмитрієва бар'єрність і контактність відносить до головних функціональних характеристик кордону. На думку вченого, бар'єрність кордону визначається сукупністю умов та факторів, що ускладнюють транскордонне сполучення. Класифікуючи фактори, що створюють такі ускладнення, Дмитрієва С.І. виділяє бар'єрність ландшафтну (наявність істотних перешкод), демографічну (слабка заселеність прикордонних територій, що знижує інтенсивність транскордонної взаємодії), комунікаційну (слабка розвиненість транскордонних комунікаційних шляхів), адміністративно-правову (дія інститутів чи норм, що ускладнюють транскордонне сполучення), соціокультурну (відмінності, що створюють для більшості представників однієї держави несприятливе або чуже соціокультурне середовище), економічну (що пов'язана з ускладнюючими транскордонне сполучення відмінностями в економічному режимі сусідніх держав або іншими факторами, що створюють несприятливі умови для транскордонної взаємодії в сфері економіки) та інші різновиди. У багатьох випадках бар'єрність є умовною, ставлячи різні за складністю перепони перед різними видами транскордонного сполучення. Так, складний рельєф місцевості (гори і т.д.) часом грає на руку тіньовим структурам, оскільки ускладнює прикордонний контроль. Жорсткий режим контролю над перетином кордону у значно більшій мірі перешкоджає транскордонним операціям малого і середнього, аніж крупного бізнесу [4, с. 84].

Під контактністю як однією з головних функціональних характеристик державних кордонів С.І. Дмитрієва розуміє сукупність умов та факторів, що сприяє транскордонному сполученню, розвитку взаємовигідних економічних та культурних зв'язків; виражається у провідності національних кордонів для переміщення через них товарів, людей, фінансів, інформації. Ця дослідниця зазначає, що контактність державних кордонів зумовлена: 1) ступенем лібералізації зовнішніх гуманітарних та економічних зв'язків, що регулюються нормативно-правовими актами; 2) розвиненістю інститутів, що забезпечують двосторонні і багатосторонні міжнародні зв'язки (торгові палати і представництва, двосторонні комісії, ради, фонди, асоціації та інші структури зі сприяння розвитку міжнародних еко-

номічних та гуманітарних контактів, консалтингові й посередницькі компанії тощо); 3) рівнем розвитку прикордонної інфраструктури (транспортної, митної, туристичної та іншої); 4) рівнем економічного розвитку прикордонних територій та характером їх участі у міжнародних зв'язках [4, с. 90].

З огляду на основні функції державних кордонів, серед яких виділяють бар'єрну, контактну та фільтруючу, до фундаментальних ознак також можна віднести й відповідну властивість – фільтрувальність. Деякі країни світу забороняють ввезення фізичним особам рослин, насіння та продовольства взагалі. Іншими словами, кордон фільтрує потоки [5, с. 305]. Деякі науковці зазначають, що державні кордони виконують важливу функцію, вони потрібні в якості фільтрів, мембран, що регулюють відносини між сусідами, оскільки глибокі політико-культурні відмінності між країнами світу не дозволяють відмовитись від кордонів через ризики втрати національної ідентичності, економічного занепаду, росту злочинності та ін. Світ занадто неоднорідний, щоб відмовитись від таких фільтрів [6].

Найбільш глибоке дослідження політичних кордонів стосовно російських реалій проведено відомим російським науковцем Р.Ф. Туровським, який зазначає, що такі особливості політичних кордонів, як протяжність, вік, походження, історія, стабільність, проникність, спірність давно вже стали об'єктом політико-географічних досліджень (Foucher, 1988) [6].

Свою теорію властивостей кордонів Туровський Р.Ф. базує на чотирьох типах легітимації кордонів – природному, етнокультурному, геометричному та історичному [6], виділяючи тим самим чотири типи властивостей кордонів: природні властивості (чимало кордонів співпадають з природними об'єктами); геометричні властивості (кордони можуть проводитись по прямій лінії або бути звивистими); етнічні властивості (поділяють ареали проживання різних етносів); історичні властивості (кордони з історичної точки зору можуть бути більш або менш зрілими, мати різний вік).

Вважаємо, що наведені типи властивостей кордонів за теорією Туровського Р.Ф. можна назвати легітимаційними, тобто такими, що характеризують визнання, пояснення та виправдання виникнення та існування кордонів держави усіма суб'єктами права та суб'єктами відносин, в які вступає держава, в т.ч. міжнародних.

Кордони між державами або формувалися історично, і це був дуже довгий процес порубіжної взаємодії двох або більше кордонів, а іноді й навіть цивілізацій, або ж установлювалися дуже швидко через війну чи внаслідок завершення переговорів і укладання відповідних угод. У цьому сенсі сучасна державна територія України може слугувати прикладом. Після Другої світової війни і завершення переговорів до України відійшли землі Закарпаття. Так само через переговори вона втратила частину своїх земель, які відійшли до Польщі. У 1954 р. постановою Верховної Ради СРСР до України відійшла Кримська область [7].

В якості особливої ознаки державного кордону ряд вчених виділяють його освоєність [6; 4, с. 17]. Існують так звані «глухі» кордони, поблизу яких практично відсутні сліди людської діяльності. Є кордони, які буквально по живому ріжуть густонаселену територію. Показниками освоєності кордонів виступають: кількість населених пунктів або чисельність населення в прикордонній смузі; густота транспортної мережі, кількість автомобільних та залізничних доріг; наявність транскордонних агломерацій, тобто населених пунктів, що «зрослися»; кількість контрольно-пропускних пунктів, митниць, грузо– та пасажиропотоків [6].

Виділяють ще одну ознаку кордонів – конгруентність, що означає їх співпадіння або неспівпадіння з кордонами етнокультурного або природного походження. У випадку збігу з культурними або природними рубежами кордон називають консеквентним. У випадку неспівпадіння – «накладеним» [4, с. 17]. За цією ознакою здійснюється класифікація державних кордонів на основі історичного підходу, тобто виходячи з походження та тривалості існування.

Множинність властивостей державного кордону потенційно не є вичерпною. Це свідчить про принципову неповноту та незавершеність пізнання цього поняття. Таким чином, з наведеного можна зробити висновок, що під ознаками державного кордону слід розуміти істотні та фундаментальні властивості кордону держави, через виділення яких відбувається формування цього поняття, розкривається його сутність, цінність, склад, роль та призначення.

До ознак державного кордону відносяться функціональні властивості (бар'єрність, комунікаційність (або контактність) та фільтрувальність); легітимаційні властивості (природність, геометрична конфігурація, історична зрілість (вік та походження) та етнічна контрастність); правові ознаки (стійкість, сталість та чітка фіксованість (стабільність), постійність та незмінність, юридична визначеність, непорушність, недоторканість, захищеність); а також особливі політико-географічні властивості – освоєність, конгруентність тощо.

Основним призначенням державного кордону є визначення межі державної території. Державний кордон встановлює просторові межі здійснення державного суверенітету та визначає межі територіальної юрисдикції держави. Державний кордон визначає належність території певній державі з усіма її ресурсами.

Очевидною є необхідність та важливість глибокого наукового дослідження усіх сутнісних характеристик державного кордону, до яких, окрім ознак, належать ще й принципи та функції.

Наукові дослідження теми державного кордону завжди будуть актуальними, оскільки наповнюють та збагачують цей важливий для будь-якої держави атрибут новими змістовними та сутнісними характеристиками, що прямо чи непрямо відображається на нормативно-правовому регулюванні, міжнародних відносинах, договірних відносинах із сусідніми державами щодо демаркації та делімітації державного кордону та на всій державній політиці взагалі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року: за станом на 30.09.2016р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про державний кордон України: Закон України від 04 листопада 1991 року № 1777-ХІІ: за станом на 01.02.2017р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 2. – Ст. 5.
3. Малиновська О.Ю. Політико-географічні аспекти формування та функціонування західного державного кордону України : автореф. дис... канд. геогр. Наук : 11.00.02 / О.Ю. Малиновська ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2002. – 19 с.
4. Дмитриева С.И. Лимология / С.И. Дмитриева. – Воронеж : Издательско-полиграфический центр Воронежского государственного университета, 2008. – 112 с.
5. Колосов В.А., Мироненко Н.С. Политика и политическая география / В.А. Колосов, Н.С. Мироненко. – Москва : Аспект Пресс, 2001. – 479 с.
6. Туровский Р.Ф. Политическая география / Р.Ф. Туровский. – Москва – Смоленск: Изд-во СГУ, 1999 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://nashaucheba.ru/v57985/?cc=1&page=5>.
7. Масляк П.О. Країнознавство / П.О. Масляк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/15840720/geografiya/krayinoznavstvo_-_maslyak_po.